

ANALIZA CONEXIUNILOR DINTRE DREPT ȘI MORALĂ, ÎNTRE TRADIȚIE ȘI ACTUALITATE

Marțian IOVAN¹

iovanm@uvvg.ro

ABSTRACT: This paper analyses the concepts of three great Romanian thinkers, theoreticians and philosophers of law – A.D. Xenopol, M. Djuvara și E. Speranția – on the relations between law, morals and manners, in order to discover the differences in method and substance between them, to identify the practical implication in the field of performing justice and law-making. Being trained and positioned in the core of the European juridical culture of their time, they reviewed the relations between law and morals, in a rationalist and humanist way, substantiating the need for the law to follow morals, having a historical and at the same time practical view of ethical principles, as well as law-making. Thus, they leave room to the expression of basic human rights and freedoms in a democratic judicial order, while the rules of law subordinating morals and manner proved to be widely open to totalitarianism.

KEYWORDS: morals, law systems, Xenopol, Djuvara, Speranția, democracy, the idea of justice.

Introducere

În prezentul articol sunt analizate concepțiile unor valoroși filosofi români ai dreptului referitoare la conotațiile conceptuale și relațiile dintre drept, morală și moravuri pentru a scoate în relief cât se poate de pregnant implicații teoretice și practice atât în dezvoltarea științelor dreptului, cât și în perfecționarea actului de legiferare.

Cercetările, analizele conexiunilor dintre drept și morală au apărut încă din Antichitate și au fost reluate, cu o cadență strânsă, în epocile ce s-au succedat până astăzi. Platon susținea că ordinea *Polisului*, respectarea legilor și a principiilor dreptății sunt condiționate de virtuțile indivizilor

¹ Prof. univ. dr. Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

precum înțelepciunea, curajul și modestia. Ori, toate acestea țin de domeniul moralei. Regulile moralei și ale dreptății se condiționează reciproc, fiind echivalente în concepția platonică. Preocupările de acest fel au continuat în opera lui Aristotel, a filosofilor creștini, medievali, moderni, până în zilele noastre. Unii au încercat să susțină întâietatea dreptului față de morală, respectiv în raport cu viața interioară a oamenilor – fapt ce va fi transpus în opera de legiferare rezultând un stat totalitar, un sistem de drept care sufocă, mai mult sau mai puțin, personalitatea individului. Alții au susținut necesitatea unor relații de echivalență în diferite forme între drept și morală iar alții au statuat rolul director al principiilor și valorilor morale în actul de legiferare și în funcționarea instituțiilor juridice. Modul cum au fost concepute conexiunile dreptului cu morală a avut, în fiecare epocă, implicații asupra organizării *Polisului*, asupra evoluției ordinii de drept și a statutului cetățeanului în societate. Corespunzător conținutului și naturii fiecărei concepții despre relațiile dreptului cu morală au rezultat diferite variante de legiferare, de sisteme de drept situate pe o paletă între statul totalitar și statul de drept, între dictatură și democrație.

Pe firul logic expus, urmează să fie analizate concepțiile unor străluciți filosofi ai dreptului, care au fost cunoscători nu numai ai științelor dreptului, ci au avut o pregătire multidisciplinară și multiculturală. Ei au fost formați în universități românești și din vestul Europei dintre cele mai renumite. Beneficiind de o profundă cunoaștere a istoriei filosofiei universale, ca și a celei din spațiul european – în principal, a istoriei ideilor juridice, în special, dotați fiind cu o capacitate de cercetare inter- și meta-disciplinară și cu abilități de a utiliza metode de descoperire a adevărului specifice științelor sociale – acești filosofi și, deopotrivă, savanți, sunt A.D. Xenopol, M. Djuvara și E. Speranția. Opera acestora se încadrează pe o filiație de idei europene circumscrise umanismului și raționalismului, fiind o emanație a atitudinilor și convingerilor lor democratice.

Alexandru Dimitrie Xenopol: dreptul urmează moravurile²

După absolvirea studiilor universitare în domeniul filosofiei și al

² Xenopol s-a format ca savant, filosof al istoriei și dreptului, ca mare istoric și om de cultură genial, în mediul științific și cultural românesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și, mai ales, în mediul universitar, în viața culturală vest europeană. A absolvit două facultăți – de filosofie și de drept, din cadrul Universității din Berlin. Și-a luat primul doctorat în știința dreptului în anul 1871. Disertația de doctorat se intitulă

științelor juridice, cărturarul de talie europeană – A.D. Xenopol (1847–1920), a avut preocupări de cercetare științifică în mai multe ramuri ale cunoașterii: economie, istorie, filosofia dreptului și a culturii, antropologie, psihologia popoarelor, sociologie, teoria generală a istoriei, știința evoluției etc. Ideile sale despre drept și conexiunile sale cu alte domenii ale culturii sunt expuse, cu argumente convingătoare, în lucrarea „Cultura națională”, publicată în anul 1868.³

Cărturarul moldovean analizează dreptul dintr-o perspectivă evoluționistă și interdisciplinară valorificând, în acest scop, imensa sa cultură științifică și filosofică universală și strălucitul său spirit creativ. Dreptul este privit ca parte esențială a culturii unui popor alături de moravuri, limbă, folclor, artele frumoase etc, având rolul de a regla raporturile indivizilor unui popor între ei și ale unor grupuri cu altele, contribuind astfel la conservarea și dezvoltarea ființei naționale.⁴ Pe parcursul istoriei, dreptul a evoluat în strânse legături cu moravurile, cutumele, nefiind altceva decât o proiecție exterioară, vizibilă a lumii sufletești a poporului.

Cauzele apariției și dezvoltării dreptului pot fi găsite în necesitățile sociale ale naturii omenești, dintre care unele sunt generate de *calitatea omului de persoană*, adică de ființă capabilă să-și impună voința sa lumii înconjurătoare, în relațiile cu semenii. Voințele persoanelor dintr-o colectivitate pot genera conflicte, animozități între ele, pot pune în pericol ordinea și pacea socială. De aceea înăuntrul grupului de oameni a apărut necesitatea ideii de drept pentru a fi stabilite limitele între care indivizii pot să-și exercite voința lor în mod liber. Alte cauze decurg din *natura omului ca ființă socială*, de a trăi în bună conviețuire cu semenii. Intervin aici sentimente, trăiri afective care-i determină pe oameni să se apropie unii de alții, să concluzeze într-o comunitate tot mai solidară, mai unită în fața

„De societatum publicanorum Romanorum historia ac natura iuridiciali”, obținând calificativul *Magna cum laude*. Al doilea doctorat avea să-l ia în filosofie. În anii tinereții a avut, printre altele, preocupări în domeniul filosofiei dreptului, care au fost concretizate în studii de o rară profunzime. În anii maturității și-a concentrat eforturile de cercetare și creație în domeniile istoriei, filosofiei culturii și istoriei, sociologiei, economiei politice, dobândind o largă popularitate științifică nu numai în Europa, ci și pe celelalte continente. N. Iorga sublinie că „opera sa constituie una din cele mai mari sfârșiri ale spiritului românesc aplicat în știință”. (Vezi N. Iorga, „Neamul românesc”, an XII, nr. 64, 8 martie 1917).

³ Vezi A.D. Xenopol, „Cultura națională”, în *Convorbiri literare*, nr. 10–17, 1868.

⁴ A.D. Xenopol, „Națiunea română”, ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifrineț, București, Editura Albatros, 1999, p. 136.

pericolelor care pot veni atât dinăuntru, cât și dinafară. Viața în comun, sentimentele sociale ale oamenilor generează *moravurile*. Din îngemănarea, împletirea organică a celor două calități ale naturii umane – aceea de persoană înzestrată cu voință, și cea de ființă socială (*homo socius*) – posedoare de nenumărate trăiri și sentimente, decurge strânsesele conexiuni ale dreptului cu moravurile.

Aceleași raporturi interpersonale pot să cadă fie sub acțiunea reglatoare a dreptului, fie sub cea a moravurilor. Moravurile exprimă sentimente și trăiri afective care-i aduc pe oameni în relații de cooperare unii cu alții, de întărire a solidarității, de întrajutorare reciprocă. Pe de altă parte dreptul reglează relațiile interpersonale generate de voințele acestora. Decurge de aici că deosebirea dintre drept și moravuri rezidă în aceea că moravurile se întemeiază pe sințăminte în timp ce dreptul este rezultatul necesității de a regla voințele individuale și al ideii dreptului, în sensul menținerii și consolidării păcii sociale. Conexiunile dreptului cu moravurile sunt evidente atât în cazul când moravurile ajung în situația de a fi reglate de normele juridice dar și invers, atunci când dreptul este înrâurit, modelat de acțiunea moravurilor.⁵ În esență, susține Xenopol, „ceea ce unește dreptul cu moravurile este că ambele izvorăsc din raporturile ce nasc între indivizi; ceea ce le desparte este că raporturile ce dau naștere dreptului sunt produse prin voință, cele ce produc moravurile decurg din simțiri.”⁶ În funcție de modul de împletire a voinței cu sentimentele oamenilor vor rezulta diferențieri între sistemele de norme juridice și moravurile popoarelor; pretutindeni acestea au un specific istoric și național.

Pentru că fiecare popor, fiecare națiune au viața și istoria lor unice, speciale și întrucât sufletul fiecărei națiuni este unic, rezultă că și produsele acestuia – printre care atât moravurile, cât și dreptul, vor avea particularități specifice. Dar pentru că sufletul omenirii este compus din elemente comune, generale, valabile pentru toate națiunile, rezultă că evoluția moravurilor și a dreptului are un sens istoric spre uniformizare, spre consolidarea elementelor comune tuturor popoarelor, dar fără ca să se ajungă vreodată la atrofierea specificului național al formelor culturii, implicit al dreptului și moravurilor. Xenopol exemplifică și argumentează valabilitatea acestor idei căutând să descopere anumite note dominante în sufletul național al unor popoare europene și de pe alte continente.

⁵ Vezi *op. cit.*, p. 112.

⁶ *Ibidem*, p. 112.

Aceste „direcțiuni generale” ale spiritului național determină caracterul moravurilor și al dreptului. De asemenea, scot în evidență modul diferit de receptare a dreptului roman în diferite zone ale Europei. Din astfel de premise, susține Xenopol, se poate conchide că dreptul poate fi tratat ca o ramură a culturii naționale. Se mai poate deduce că dreptul, în evoluția și dezvoltarea sa istorică, umează moravurile, adică „dreptul trebuie să respecte moravurile.”⁷ Concluzia practică este aceea că legiferarea, codificarea normelor juridice de către instituțiile specializate și legitime ale statului trebuie să fie o expresie și o prelungire a moravurilor, a sentimentelor care-i unesc pe indivizii unui popor, să fie o rezultantă a „dreptului dezvoltat de popor.”

Prin urmare, edictarea de legi, de noi reguli juridice n-ar trebui să aibă loc la voia întâmplării, nici prin copierea dreptului altor popoare, nici prin imitație a dreptului străinilor, fără a lua în considerare fondul: acesta din urmă este sufletul poporului. „Pentru ca dreptul și moravurile să trăiască și să se dezvolte-sublinia Xenopol, trebuie ca ele să fie exercitate de poporul la care iau naștere”.⁸ Astfel, formele juridice edictate de către organele specializate ale statului vor fi pe deplin concordante cu fondul pe care trebuie să-l ordoneze pentru a putea fi îndeplinită ideea de dreptate.

Influențate de principalele școli de gândire filosofică juridică din Europa secolului al XIX-lea, în special de filosofia dreptului germană și franceză, concepția și concluziile la care a ajuns Xenopol cu referire la conexiunile dintre moravuri și drept în evoluția lor istorică au fost demonstrate cu argumente suficiente preluate din științele socio-umane, în special din istorie, sociologie, antropologie, psihologia popoarelor, economia generală păstrându-și astfel valabilitatea până în zilele noastre. Cultura juridică vastă și profundă a lui Xenopol, cristalizată în prima parte a vieții sale, a influențat în mod profund cercetările sale din perioada maturității, dând naștere operelor sale fundamentale prin care va contribui la dezvoltarea patrimoniului științific și cultural al Europei exercitând o înrâurire benefică nu numai asupra dezvoltării culturii și spiritualității cât, mai ales, asupra practicilor de luare a marilor decizii politice, de reformare și perfecționare a sistemelor de drept până în zilele noastre.

⁷ *Ibidem*, p. 119.

⁸ *Ibidem*, p. 120.

*Dreptul și morala în concepția cărturarului român Mircea Djuvara*⁹

Mircea Djuvara (1886–1944) a analizat, într-un plan filosofic, conexiunile dintre diferite tipuri de norme care reglează activitățile oamenilor așa cum sunt normele juridice, normele morale, normele tehnice preceptele buneicuviințe și cele religioase. Fiecare dintre acestea exercită funcții de reglementare într-un domeniu al relațiilor sociale, are un specific, diferențiindu-se de celelalte, dar au și un fond comun prin care se aseamănă. Obiectul central al preocupărilor cărturarului român l-a constituit analiza dreptului în raporturile sale complexe cu morala și cutumele. Sfera moralei și cea a dreptului compun un întreg – sublinia Djuvara, în cadrul căruia realitatea morală și cea juridică poate fi considerată o realitate etico-juridică și, într-un sens larg, o realitate etică. Astfel înțelese, reiese concluzia că întreaga evoluție a sistemului de norme din societate este direcționată și guvernată de normele morale.

Elementele comune esențiale ale dreptului și moralei sunt mai multe, dar cel principal constă în faptul că normele componente ale fiecărui domeniu sunt logice și raționale. În acest context Djuvara susține că „atât în drept, cât și în morală, aprecierea care se aplică stării de fapt este o apreciere rațională și nu o simplă judecată de constatare.”¹⁰ Această apreciere rațională conține în sine ideea de obligație, care se manifestă foarte puternic în drept și în mod atenuat în morală. Edificiul întregului sistem al dreptului are la bază ideea de obligație. Prin urmare obligațiile juridice sunt diferite de cele morale, ca și drepturile ce corespund acestor tipuri de obligații. Nu există obligații fără drepturi, nici drepturi fără obligații. Aceste idei raționale trebuie înțelese în strânsă legătură cu ideile de liber-

⁹ Mircea Djuvara a fost o personalitate reprezentativă a filosofiei și științelor dreptului din România în prima jumătate a secolului al XX-lea, puternic integrată în spațiul științific și cultural european, ca și în circuitul ideilor juridice pe plan internațional. A absolvit cursurile a două facultăți – de drept și de litere și filosofie la Universitatea din București. Posedând o formație interdisciplinară, filosofică și multiculturală, a ocupat funcția de profesor titular pe Catedra de Teoria generală a dreptului, apoi a trecut la cea de Enciclopedia și filosofia dreptului la Facultatea de Drept din București. Totodată, a fost profesor de drept la Academia de Drept Internațional de la Haga și membru activ în numeroase instituții europene de profil juridic. Giorgio Del Vecchio îl considera „ca pe unul din marii gânditori contemporani din câmpul filosofiei juridice”, oferind juriștilor, prin operele sale, analize profunde ale fenomenelor juridice și un orizont larg de gândire și cunoaștere.

¹⁰ Djuvara, M., „Ce este dreptul”, în M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*, ALL BECK, București, 1999, p. 374.

tate, dreptate, bine și perfecțiune morală, fără de care nu poate exista în mod firesc nici dreptul, nici morala – subliniază Djuvara.

Conceptul de obligație este abstract, general, mereu același, indiferent de loc și timp, precum noțiunile geometriei, chiar dacă se aplică unor realități morale și juridice extrem de diferite. În evoluția istorică a dreptului a jucat un rol necesar și necondiționat *intenția*, care este element al realității morale. Cu cât dreptul s-a dezvoltat mai mult, cu atât componenta sa intențională a jucat un rol mai mare în satisfacerea nevoilor sociale. Dezvoltarea istorică a dreptului reliefează faptul că morala și dreptul s-au armonizat progresiv, în sensul că faptele juridice au fost tot mai dependente de realitățile morale; faptele imorale nefiind ocrotite de drept „pentru că în întregime dreptul se bazează pe ideea de morală.”¹¹ De aceea, în situația în care aplicarea dreptului intră în coleziune cu morala (ceea ce se poate întâmpla uneori) se produc erori judiciare. Acestea trebuie corectate prin îndreptarea normelor juridice greșite de către, după caz, organul legiuitor, magistrați sau alte organe ale statului care au dreptul de a adopta norme pe raza lor de competență.

În ceea ce privește deosebirile dintre drept și morală, acestea rezidă în obiectul fiecăruia: morala are ca obiect reglementarea *faptelor interne*, a celor care se înscriu în sfera intențiilor persoanei; dreptul are ca obiect reglementarea *faptelor externe*, materiale ale persoanelor care reprezintă o prelungire a intențiilor în exteriorul vieții interioare a persoanelor aflate în conexiuni cu alte persoane. În acest fel dreptul consacră libertatea morală a persoanei care, în principiu, urmărește un ideal moral propriu. Realitatea juridică, implicit intențiile și voința părților, este logică și rațională.

O altă deosebire între drept și morală constă în aceea că în morală pot avea loc obligații către tine însuși, în timp ce în drept nu există așa ceva. În drept, obligațiile apar către ceilalți oameni, pe când în morală obligația persoanei față de ea însăși derivă din idealul moral asumat, din dorința de perfecționare morală, care trebuie respectate. Din această deosebire rezultă o altă la nivelul aplicării sancțiunilor: sancționarea se aplică în drept, nu și în morală. Ca forță organizată a statului, sancționarea nu poate fi aplicată intențiilor, vieții interioare a persoanei; pot fi aplicate doar sancțiuni morale de tipul reprobării sociale față de persoanele care au comis fapte imorale.

¹¹ Djuvara, M., *Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*, ALL BECK, București, 1999, p. 376.

Din deosebirea că dreptul se ocupă de faptele externe iar morala de cele interne rezultă o alta: „legislația morală tinde spre simplificare, legislația juridică spre proliferare.”¹² Așa se face că în morală, de la epocă la epocă, există tot mai puține reguli, pe când în drept sunt reguli de multe feluri și în continuă creștere.

Aspectul esențial la care se rezumă concepția lui Djuvara privind raporturile dreptului cu morala este prezentat astfel: „Toate normele care se referă numai la activitatea sufletească a omului, la activitatea conștiinței sale, la intențiile sale, sunt prin urmare norme de morală, pe când acelea care se referă la activitatea materială realizată înafara persoanelor în contact cu celelalte persoane sunt norme de drept.”¹³ Sunt interesante analizele efectuate de cărturarul român cu privire la alte norme extrajuridice și extramorale cum sunt preceptele bune – cuviințe, normele religioase și cele tehnice. Deși mulți autori includ preceptele bune – cuviințe în sfera moralei, Djuvara consideră că acestea se deosebesc fundamental atât atât de normele juridice, cât și de cele morale pentru că nu sunt impuse nici rațional, nici logic. Astfel de norme nu antrenează după ele obligații raționale. Preceptele bune – cuviințe, normele religioase și cele tehnice sunt ipotetice, condiționate, spre deosebire de cele ale moralei și dreptului care sunt categorice și necondiționate de conduită rațională.

Concepția lui Djuvara despre raporturile dintre drept și morală s-a dovedit a fi corect argumentată, utilă dezvoltării științelor dreptului. Pe baza acestei concepții s-a putut face o distincție precisă dintre obiectul de studiu aleticii și obiectul de studiu al științelor dreptului. Pe planul practicii juridice, a avut și va avea un rol în perfecționarea activității de legiferare, a regimului de aplicare a sancțiunilor juridice de către forța organizată a statului și aplicarea principiilor statului de drept.

Dreptul, morala și moravurile în concepția lui Eugeniu Speranția Cărturarul transilvan Eugeniu Speranția (1888–1972)¹⁴ a anali-

¹² Djuvara, M., „Morala și dreptul. Asemănări și deosebiri”, în *op. cit.*, pp. 374–381.

¹³ Djuvara, M., „Noțiuni preliminare despre drept”, în *op. cit.*, pp. 61–138.

¹⁴ Eugeniu Speranția a fost un savant român care a adus remarcabile contribuții creatoare la dezvoltarea filosofiei dreptului, a logicii și sociologiei juridice, la istoria ideilor juridice. După ce a absolvit facultățile de filosofie și de drept din cadrul Universității din București a urmat studii intensive de specializare la Universitatea din Berlin, îmbrățișând ulterior o carieră universitară. În perioada 1934–1949 a funcționat ca profesor la Catedra de filosofie a dreptului din cadrul universității clujene. Monografiile, studiile și tratatele

zat raporturile dintre drept, moravuri și morală de pe poziții meta- și interdisciplinare valorificând ample cunoștințe de istoria filosofiei dreptului, etică, sociologie juridică, psihologie și logică juridică, istoria dreptului și moralei. Ca personalitate poliglotă, a receptat în mod critic spiritul înviorător și ideile propagate de principalele școli de gândire filosofică din vremea sa. Scrierile sale în domeniu, în special lucrarea intitulată „Introducere în filosofia dreptului”¹⁵, au avut o înrâurire asupra dezvoltării științelor juridice în ultimele decenii în România.

Raportându-se în mod critic la scrierile filosofice ale lui Rudolf von Ihering, cărturarul transilvan preia explicația finalistă a ordinii juridice și a dreptului – cea care se referă la scopurile și destinațiile lor. În toate timpurile dreptul a avut de îndeplinit un scop, a avut și va avea de realizat o misiune. Dreptul este un produs rațional și intenționat, constând în norme menite să regleze conduitele individuale și să fondeze o societate încheată rezultată, implicit, din existența sancțiunilor, a coerciției în ceea ce este social. Respectarea normelor juridice este garantată de instituirea unui organ special și a unor modalități/proceduri fixe de aplicare a sancțiunilor. Abaterile de la normele juridice sunt sancționate de agenți instituționali din componența statului, care le aplică în conformitate cu formule consacrate și modalități prestabilite juridic. Pecând moravurile, scria Speanția, „sunt un produs colectiv irațional în cea mai mare parte și mai ales consacrarea și permanentizarea lor socială este un proces natural dar nu intenționat.”¹⁶ Chiar dacă moravurile sunt urmate de aplicarea unor sancțiuni în cazul încălcării de către oameni a unor norme nejuridice, acestea se deosebesc de cele juridice prin faptul că nu posedă agenți specializați și nici modalități fixe de execuție. Sancționarea abaterilor de la moravuri (prin dojană, indignare publică, exprimarea unei variante de dezacord și detașare critică etc.) se realizează de către oricine și oricum. Colectivitatea reacționează difuz, labil și fără a beneficia de un organ instituționalizat, exprimând astfel o atitudine de conformism, de respect pentru obicei, tradiție, imitație și fără o motivare rațională. În plus,

sale universitare sunt adânc integrate, istoric, logic și informațional, în cultura filosofică juridică națională și europeană din timpul vieții sale, conferindu-i acesteia, prin creațiile sale, noi puncte de strălucire.

¹⁵ Vezi Speanția, E., „Introducere în filosofia dreptului”, ediția a doua remaniată și adăugită, Tipografia „Cartea românească din Cluj, Sibiu, 1944.

¹⁶ Speanția, E., „Introducere”, p. 351.

dreptul posedă în sine o anumită putere proprie, un fel de autoritate prin care se impune asupra conștiințelor.

Speranția face o distincție între morală și moravuri și dintr-o altă perspectivă considerând că „moravurile sunt norme sociale emise anonim, răspândite prin simplă contagiune socială, supuse variațiilor uzului și comportând sancțiuni difuze,”¹⁷ având ca efecte uniformizarea și relativa solidaritate a indivizilor aparținători grupului social, fără a urmări în mod intenționat astfel de scopuri. Spre deosebire de moravuri, morala consistă într-un total de norme de tip rațional, deductiv care au o finalitate, fiind derivate din motive și principii raționale. Imperativele ei sunt decretate de convingerile intime ale persoanelor. Chiar dacă nu sunt o creație colectivă, difuză, normele morale dobândesc o consacrare colectivă datorită credinței grupului în aceleași valori religioase și filosofice.

Spre deosebire de moravuri, care sunt respectate de indivizi pentru a fi lăudați, apreciați pozitiv sau pentru a nu se expune blamului, dezaprobării colective, normele morale sunt guvernate de convingerile și sentimentele morale ale fiecărei persoane. Aceste deosebiri nu exclud prezența în grup a unor persoane profund imorale dar cu comportamente încadrate în moravuri.

Evoluția istorică a raportului dintre morală și moravuri a dat întâietate moravurilor, sublinia Speranția. Conștiința morală a individului s-a dezvoltat datorită presiunii sociale; „ea ar fi o interiorizare a conștiinței colective”.¹⁸ Ajunsă la maturitate, conștiința individului va fi influențată totmai puțin de factori contingenți exteriori, putând astfel îndeplini rolul de for interior care reglează comportamentul individual. Prin aceasta, morala dovedește caracterul său rațional și intenționat, asemănându-se, din acest punct de vedere, cu dreptul.

Între drept și moravuri se situează cutumele sau „obiceiul pământului”- afirmă filosoful transilvan, ca prescripțiuni sociale asemănătoare ritualurilor religioase. Cutumele se statornicesc treptat în comunitatea umană sub formă de obicei, rutină, „tradiție sfântă” de așa natură încât grupul nu va mai putea accepta încălcări, substituiri ale acestor norme sociale. Treptat, în evoluția lor istorică, cutumele devin norme juridice, cu finalitate intenționată și ies astfel din sfera moravurilor.

În concordanță cu cele de mai sus, morala este un sistem rațional de

¹⁷ Speranția, E., „Drept, moravuri și morală”, în *op. cit.*, pp. 349–365.

¹⁸ *Ibidem*, p. 353.

norme pentru propria conduită, servind drept criteriu pentru aprecierea propriilor atitudini, convingeri și fapte, în dirijarea comportamentului fiecăruia în conformitate cu ordinea juridică. Adevărata garanție a dreptului, „forța fundamentală a Dreptului, subliniază Speranția, este valabilitatea sa logică și obligativitatea sa morală. Tot ce se mai adaugă peste acestea, ca frica, forța sau interesul, sunt simple expediente cu eficacitate monotonă, uneori foarte promptă și energică, însă fără durabilitate.”¹⁹ În sens invers, în orice act de injustiție, încălcând norma de drept este implicat un act imoral. Dar încălcarea unor principii morale nu este întotdeauna o injustiție așa încât abaterea de la norma morală, nu va antrena după sine aplicarea unor sancțiuni juridice; fapta în sine va rămâne doar sub aplicarea unor sancțiuni morale.

Dacă acceptăm că tot ce este juridic trebuie să fie, în același timp, moral, atunci procesul de legiferare, de edictare a noilor norme de drept trebuie să fie supus judecăților și valorilor morale. Legiuitorul nu se va putea îndepărta de morală, nu va putea emite pentru alții dispoziții pe care conștiința sa nu le acceptă pentru sine.²⁰

Totuși, dealungul istoriei, au apărut și evoluat sisteme de drept, ordini de drept care au conținut elemente/norme aflate în contradicție cu morala. Astfel de articulații ale dreptului – opuse valorilor morale, sunt dintre cele defectuos întocmite, sunt acele norme juridice care se abat de la principiile fundamentale ale dreptului și ale moralei. Acestea au izvorât din voința unei clase sociale interesate în dominarea, supunerea altor clase, a unei grupări oligarhice sau dintr-o ideologie neprietenoasă cu valorile umaniste. Astfel de denaturări ale normelor juridice au reușit să întunece rațiunea umană și adevărata justiție. În astfel de situații istorice a fost întotdeauna necesară schimbarea ordinii juridice existente – fapte ce s-au produs fie prin intervenția cu anumite corecturi aplicate legilor aflate în contradicție cu morala, prin reforme și mici reparații, fie prin schimbări radicale ale sistemului de drept, cum sunt revoluțiile. Calea de urmat, susține argumentat Speranția, o constituie schimbarea legitimă, revoluția dreaptă, orice cale îndreptățită de restaurare a justiției astfel încât dreptul și morala să fie readuse în concordanță deplină, să fie subordonate unui scop univoc.

Toate ideile și demonstrațiile lui Speranția au o întemeiere științifică profundă. Argumentele aduse sunt preluate nu numai din filosofia și

¹⁹ *Ibidem*, p. 359.

²⁰ *Vezi op. cit.*, p. 360.

științele dreptului, ci în egală măsură din științele socioumane, în special din istorie, sociologie, psihologie socială și antropologie. Aceste calități ale operei gânditorului român au făcut posibilă integrarea lor rapidă în circuitul european al ideilor și culturii juridice. Viabilitatea operei lui Speranția până în zilele noastre se explică atât prin racordarea ei la valorile filosofico-juridice europene, cât și prin apartenența ei la o filiație națională de idei și principii de filosofie a dreptului deschisă în România de reprezentanții Școlii Ardelene în frunte cu Samuil Micu, continuând cu Simion Bărnuțiu, Titu Maiorescu, Xenopol, Drăghicescu, Djuvara și alți remarcabili gânditori umaniști.

În loc de concluzii

Abordând comparativ cele trei concepții despre conexiunile dintre drept, morală și moravuri și implicațiile practice ale acestora în zona legiferării și în realizarea actului de justiție în general, putem conchide că între ele există o continuitate dar și o diferențiere în ceea ce privește stilul, amplitudinea și profunzimea. Analizele celor trei autori sunt ghidate de aderența lor intimă la marile valori filosofice și juridice ale culturii europene, la principiile statului de drept și la idealul democratic bazat pe supremația valorilor morale în raport cu cele juridice. Concluziile teoretice și practice la care au ajuns provin din faptul că s-au inspirat din tradițiile valoroase ale culturii naționale, din filosofia universală a dreptului, din istoria ideilor morale și, nu în ultimul rând, din operele unor mari gânditori europeni din timpul vieții lor.

În esența lor, analizele celor trei savanți români au un caracter original și conțin deschideri spre perfecționarea practicii juridice, în sensul consolidării democrației și a respectării principiilor fondatoare ale statului de drept. Din susținerea unanimă a ideii cu privire la primatul moralei, a moravurilor, a „dreptului statornicit în popor” în raport cu normele juridice care urmează a fi proiectate și apoi adoptate de organul legiuitor, rezultă atitudinea lor profund umanistă și democratică. Ei nu au acceptat aplicarea teoriei, la modă în acea vreme, „formele fără fond” în operațiunile de legiferare, de restaurare a justiției, de realizare a dreptății în societate. Formele juridice importate de la străini, cele introduse pe calea imitației, care nu au consonanță cu viața poporului, n-au ce să caute în opera de legiferare și în funcționarea statului. În cazul când apar contradicții între morală, moravuri, pe de o parte, și normele juridice, pe de altă parte,

cu certitudine se vor produce erori judiciare, tensiuni sociale, diferite forme de nemulțumiri la scară socială. În astfel de situații devin legitime intervențiile de corectare a legilor defectuos întocmite, a normelor juridice intrate în contradicție cu valorile morale, astfel încât să se reașeze armonia dreptului cu morala la nivelul fiecărui grup social, cât și la nivelul sistemului de drept în ansamblu.